

ARRIUS I LA SEVA HERETGIA,

PEL DR. CLIMENT VILLEGAS, PREV., PROFESSOR
D'HISTÒRIA ECLESIASTICA EN EL SEMINARI DE VICH

I. — *Arrius*

No abunden els detalls per fer una semblança completa de la persona d'Arrius. Era natural de Líbia, regió de l'Àfrica, entre Cartago i Egipte i, de consegüent, veïna d'Alexandria, amb la qual mantenia continua comunicació (1). Philostorgus (2) diu que fou alexandrí; però això s'ha d'entendre de la seva pàtria adoptiva, en quant a Alexandria visqué la major part de la seva vida i allà es donà a conèixer per les seves doctrines. Nasqué vers l'any 256 i el comptar-se ell mateix entre els *collucianistes* (3), en una carta a Eusebi de Nicomèdia, fa que se'l pugui considerar com deixeble del prevere Lluçia d'Antioquia, qui morí màrtir vers l'any 311. Arrius, es traslladà a Antioquia per a fer-hi els seus estudis, o bé coneixia les doctrines de Lluçia sols pels escrits? Ordinàriament es creu que va ésser pel motiu primer. Ho fan suposar l'íntima amistat amb els *collucianistes* i el mateix nexa històric i doctrinal entre els errors d'Arrius i les teories d'aquella escola que més endavant explicarem. Era Antioquia capital romana de la Síria, ciutat populosa, de costums bastant corromputs, i abundant en gent de vida alegre, si hem de creure a alguns autors satírics de l'època, com Julià l'Apòstata, en les sàtires dels quals certament es troba un fons de veritat. Entre els retòrics i sofistes que allà ensenyaren, podem recordar Lluçia de Samosata, el Voltaire d'aquell temps, i Libanius, qui fou el mestre de Julià l'Apòstata. A Antioquia, vers l'any 260, havia ensenyat també Pau de Samosata, immediat successor de Demetrianus en aquella Seu patriarcal. Els seus errors solen ésser classificats entre les heretgies *antitrinitàries*, donant-se'ls el nom de *monarquianisme dinamista*. Però és més aviat una heretgia *cristològica*, a la qual es pot donar el nom d'*adopcionisme*. En substància, venia a dir que Jesús era un pur home, penetrat o revestit del *Logos* i qui, per consegüent, encara que nascut miraculosament de Maria, no es pot dir pas un

(1) Epiphani. *Heres.* LXIX, 1: PG, XLII, 202.

(2) *Epitom. Historiae Sacrae.* PG, LXV, 460.

(3) Theodoret. *Histor. Ecclesiast.* lib. I. c. V. PG, LXXX, 913.

home-Déu. El *Logos* habitava en l'home Jesús no *personalment*, sinó per la seva influència, com una força: el penetrava d'una manera permanent i el santificava, fent-lo digne d'un nom diví. Això és *adopcionisme* pur. Com d'altra banda considerava el *Logos* com una virtut de Déu, i que no constituïa per ell sol una persona, i no es distingia del Pare, l'error de Pau de Samosata resultava ésser també antitrinitari; mes aquest aspecte no sembla que fos el primari en la intenció de l'heresiarca. La cristologia de Pau és poc més o menys la mateixa que fou ensenyada pocs anys abans, a Roma, per Teodotus i Artemon i combinada a Antioquia amb les idees judaïtzants *ebionites* que allà existien de temps. Si hem de creure a Teodoret, Pau concebé la seva teoria per tal de complaure a Zenòbia, qui era jueva, i per consegüent simpatitzava amb els judaïtzants. La posició eclesiàstica i política de l'autor de l'heretgia feia que fos aquesta doblement perillosa; per això en l'any 264 o 265 es reuní un Concili en la mateixa Antioquia, integrat per gran nombre de bisbes, en el qual Pau dissimulà hàbilment els seus errors i protestà que mai no havia ensenyat semblants doctrines. Un nou Concili fou necessari poc després i per últim un tercer a finals del 269. En aquest darrer es distingí, com contrincant de Pau, un prevere anomenat Malchion, qui havia ensenyat retòrica, amb molta fama, en la mateixa ciutat d'Antioquia (4). La doctrina de Pau fou adoptada i feta com a pròpia per Lluçià, prevere d'Antioquia. Mes Lluçià fou excomunicat per algun temps. El que després fos reintegrat, prova que rebutjà la doctrina del seu mestre, almenys expressada en tota la seva cruesa, substituïnt-la per una nova teoria que no coneixem exactament, però que sens dubte estava impregnada de la idea *subordinacioniana* ensenyada principalment a Alexandria. Arrius, com hem dit, fou deixeble de Lluçià, i venia d'Alexandria on eren discutides i on preocupaven les qüestions trinitàries i en especial la refutació del *sabellianisme*. Com que Sabel·li era també de Líbia, Arrius en els seus estudis havia de tenir interès especial a rivalitzar amb son conterrani, i després de les condemnes dels concilis, la cristologia de Pau de Samosata havia de derivar també necessàriament vers el seu contingut trinitari.

Si realment, com sembla, Arrius estudià a Antioquia, aquestes notícies ens donen idea de l'ambient científic en què s'educà l'heresiarca. En arribar a la populosa urbs, serien encara recents els escàndols de l'asseglat bisbe Pau de Samosata; en ple vigor les sentències sinodals de deposició i condemna de les seves doctrines; ressonarien encara els aplaudiments a l'eloqüent refutació que d'elles féu el prevere Malchion i junt amb la sorda oposició i calculat mutisme dels partidaris de Pau, es respiraria la sensació produïda, fins en els cercles dels amics de l'ortodòxia, en veure compromès en tots aquells anatemes l'auster i erudit Lluçià. Puix sembla talment cert que aquest sacerdot tingué gran pres-

(4) Eusebi. *Hist. Eccles.* VII, 29, 2: PG, XX. - Vide Bardenhewer: *Les Pères de l'Eglise*, I, 844.

tigi i influència a Antioquia, i devia comptar amb un nombre de deixebles molt addictes. Ho prova que sigui ell el qui pròpiament fundà l'escola exegètica antioquena, donant-li aquella orientació humanista que tant contrasta amb la d'Alexandria, però que portada a l'excés havia d'ésser deu fecunda d'heretgies.

Cal observar també que aquesta escola d'Antioquia no estava organitzada a la manera del *Didascalion* d'Alexandria; ço és, amb professorat selecte i jerarquitzat, amb tradició més o menys definida i prestigiosa i sobretot amb severa disciplina escolar. L'escola d'Antioquia era tot just en els seus començaments, quan va freqüentar-la Arrius; i mai no arribà a passar d'una Acadèmia o espècie d'Ateneu, en el qual alguns sacerdots il·lustrats explanaven els seus punts de vista sobre exegesi. Éssent aquesta Acadèmia tarada d'eclecticisme i vivint en un ambient general d'indiferència religiosa, quan no d'hostilitat al cristianisme, era terror a propòsit perquè hi germinés el racionalisme.

El mateix gnosticisme, aquesta heretgia dels primers segles "produit bizarre de la vieille barbarie savante d'Orient" (5), prengué a Antioquia un caire particular en el qual predominava l'element *dualista*, oriünd de la Pèrsia, d'ell mateix més sobri i simplista que la gnosi *panteïsta* d'Alexandria. Aquest dualisme fou portat a Antioquia per Saturnilus, en temps d'Adrià, l'any 125, i hi prengué gran volada degut al llevat judaïtzant que des del temps dels apòstols hi havia dipositat Cerinte i tots els qui, com diu Sant Joan, ensenyaven la separació de Jesús i de Crist. Després de respirar una atmosfera tan saturada de llicència de costums i d'indisciplina intel·lectual, tan heterogènia i profana, un jove, qui no prengué les degudes precaucions, es trobava abocat a l'escull del racionalisme, amb l'esperit naturalment predisposat per una teologia purament naturalista, sense altres criteris que els de la reflexió racional i individual. Diu un crític jutjant Arrius: "se'l veu moure's amb delectança i airosament en la filosofia del Relatiu, maneja amb facilitat les darreres categories lògiques, les aplica a tot, mes no va més enllà. Es completament incapaç d'enlairar-se a la ciència especulativa pròpiament dita" (6). És a dir, la dèria de lo positiu no li permetia, com a molts dels nostres savis moderns, de veure en el Cristianisme sinó un fet que no ultrapassa les proporcions naturals, i considerava la ciència de Déu com absolutament transcendent en sentit kantian i agnòstic.

L'any 306, trobem Arrius a Alexandria prenent part en el cisma de Meleci, bisbe de Nicòpolis en la Tebaida. Després abandonà el partit aquest, i vers l'any 308, amb la seva conducta inspirà tanta confiança, que el bisbe Pere d'Alexandria l'ordenà de diaca. Per segona vegada, Arrius, en veure el rigor del bisbe contra els melecians, s'afilià a l'oposició, i fins fou excomunicat (7). De Meleci en tenim dos retrats: el d'Epifani, en el qual els crítics veuen molta llegenda,

(5) Allo. *Revue des Scienc. Phil. et Théol.* (avril, 1909).

(6) Dorner, apud Hefele-Leclercq, *Hist. des Conciles*, I, part. I, pàg. 352.

(7) Sozomen. *H. E. I.* 15: PG, LXVII, 906.

I el de Sant Atanasi. Segons Epifani, el bisbe de Nicòpolis fou autor d'un cisma, però sense faltar a la fe, i fins li atribueix la primera denúncia d'Arrius com heretge al bisbe Alexandre i acaba donant-li l'aurèola de confessor i de màrtir (8). Ja Baroni diu (9) que Epifani en això s'enganyà, donant fe a històries escrites pels melecians. Sobre les causes del cisma, també diu Epifani que vingueren de discrepàncies sobre la penitència dels *lapsi*, suscitades en la mateixa presó entre Meleci i Pere d'Alexandria, per inclinar-se el primer a la negativa o opinió rigorosa, i el segon a la benigna. Mes, tampoc això no és veritat. Segons Sant Atanasi (10), Meleci fou reu convicte de moltes faltes, com la d'haver conferit ordes sagrades en certa diòcesi que no era la seva i inclús d'haver sacrificat als ídols; i que per comptes de penedir-se, s'enfurià contra els bisbes Pere, Aquilas i Alexandre, i acabà fent-se cabdill d'un cisma. Si es té en compte que Sant Atanasi fou contemporani dels fets, que visqué a Alexandria, teatre dels disturbis, i que fou íntim d'Alexandre i estigué present a Nicea, on es tractà de l'assumpte, es veurà que mereix més crèdit que Epifani. Confirmen demés la relació d'Atanasi els tres escrits descoberts per Maffei en el segle XVIII en l'arxiu capitular de Verona, en un dels quals llegim que Meleci va contraure amistat a Alexandria amb un tal Isidor *moribus turbulentus* i amb Arrius, subjecte ambiciós i de pietat aparent (11). Aquest Arrius és l'heresiarca, el qual se'ns revela en tot aquest afer com d'un esperit indòcil i amic d'intrigues i conflictes amb les legítimes autoritats.

El 25 de novembre del 310 morí màrtir el bisbe d'Alexandria Sant Pere, i Arrius es reconcilià amb son successor Aquilas, i fou ordenat de sacerdot i posat al front de la parròquia de Bacaulis i a més nomenat professor de Sagrada Escriptura. Aquilas fou bisbe fins al gener del 311. A la seva mort, Arrius, segons l'historiador Philostorgus, s'inclinà a que fos elegit bisbe el prevere Alexandre i fins li donà els vots dels qui el volien a ell. Altres historiadors l'acusen, al contrari, d'haver ambicionat la Seu d'Alexandria (12). Sembla talment que, al principi del pontificat d'Alexandre, Arrius corria bé amb el Prelat. En aquest moment en què començà de fer-se conèixer per les seves doctrines, Sant Epifani (13) ens el descriu amb els següents termes: Era entrat ja en edat, alt, secardí, d'aspecte simpàtic i tracte agradable ensems que seriós; posseïa eloqüència i habilitat dialèctica i el talent d'insinuar-se en els esperits per mitjà d'una paraula dolça i persuasiva. Mes totes aquestes qualitats eren exteriors, com es dona el cas en molts homes, sobretot heretges. Sota el vernís d'aquelles dots tan atractives s'amagava un esperit ambiciós, ple d'orgull i, per tant, tossut, i una

(8) *Hores.* 68, 1: *PG*, XLIII, 189 i 208.

(9) *Annal. eccles.* 306, n. 50.

(10) *Apolog. c. Arian.* 59: *PG*, XXV, 356.

(11) Cfr. *La Civiltà Cattolica*, 20 giugno 1925.

(12) *Theodoret. H. E.* I: *PG*, LXXXII, 885.

(13) *Hores.* LXIX, 3: *PG*, XLIII, 205. — *Socrat. H. E.* I. c. 5: *PG*, LXVII, 41.

intelligència més apta per a les vistes unilaterals que per a la veritable reflexió. Els seus escrits revelen també una índole lleugera, artificial i afeminada.

Patia Arrius del mal dels racionalistes, en els quals la intelligència resta encadenada amb molts prejudicis, especialment el més gros de tots que és l'orgull del cor, que eixala la intelligència i barra les portes a tot idealisme sà i verament humà. Per Arrius la dialèctica es convertia en sofisteria o l'art d'enganyar amb arguments aparents; l'eloqüència era la parleria gàrrula i insubstancial del qui té interès a ocultar la veritat i defugir el punt de la qüestió; el seu proslitisme era apassionat en el sentit pitjor de la paraula, amb totes les males arts i procediments de la ganyoneria, aparent ortodòxia i puritat de doctrina; la seva ploma fuig de la simplicitat i és amiga de lo ampullós, de lo paradoxal i de lo efeminat. Se'l pot considerar com un tipus dels nostres heretges *modernistes*: com ells professa una exegesi racionalista al servei d'una filosofia agnòstica. Tot això es veurà clarament en exposar la seva doctrina.

II. — *Doctrina d'Arrius*

Sobre l'origen immediat i *ocasional* de l'heretgia d'Arrius, els testimonis de les fonts es diferencien en alguns detalls; però es poden concordar fàcilment suposant, com és lo més natural, que l'error no aparegué de sobte, sinó que tingué un període d'incubació i progressivament s'anà fent públic.

Segons Epifani (14) hi havia rivalitats i divergències d'opinió entre els sacerdots d'Alexandria sobre punts de teologia. En efecte, sabem també que, respecte del dogma trinitari, hi havia un fort corrent *subordinacià* que s'afirmava en Orígenes. Veritable causa remota de l'heretgia foren sens dubte aquestes diferents concepcions teològiques, però l'ocasió pròxima és incerta. En la carta que Constantí trameté després a Arrius i a Alexandre, invitant-los a la concòrdia, suposa l'Emperador que hi hagué de part del bisbe (devia ésser en alguna reunió sinodal sens dubte), una qüestió imprudent i de part d'Arrius una resposta temerària (15).

Segons Sòcrates (16), Alexandre, parlant en una conferència a la clerecia sobre la Santíssima Trinitat, insistí molt en la unitat en la trinitat. Arrius en prengué peu per a acusar-lo de sabellianisme, argüint així: "Si el Pare ha engendrat el Fill, aquest, qui ha estat engendrat, ha tingut un començament. De la qual cosa es dedueix clarament que hi hagué (un moment) quan no hi havia el Fill "ὅτι ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός...", la qual cosa necessàriament fa que sub-

(14) *Hores*. II: PG, XLII, 206.

(15) Euseb. *Vita Constantini* II; 69: PG, XX, 1042.

(16) *Hist. Ecclesiast.* I, I, cc. V VI; PG, LXVII.

sisteixi del no-res". Segons Sozomen (17), Arrius hauria començat ell mateix d'expandir els seus errors en converses familiars i particulars, sostenint la mateixa doctrina, ço és, que si el Fill és engendrat, ha tingut un començament, per tant, hi hagué un temps en què no era; de consegüent ha estat criat del no-res. Obligat a intervenir-hi Alexandre, qui era de caràcter pacífic, de primer l'amonestà caritativament i amb dolçor; mes després, davant la insistència d'Arrius, el bisbe afirmà la tesi de la unitat substancial i igualtat perfecta del Pare i del Fill, i esclatà aleshores la revolta arriana.

Arrius no féu cas de les advertències del seu bisbe, sinó que procurà guanyar adeptes. Se li sumaren alguns diaques i preveres i fins dos bisbes de la mateixa província eclesiàstica d'Alexandria, Secundus de Ptolemaida i Theonas de Marmària. Per últim, Alexandre es decidí a reunir, l'any 320 segons sembla, un sínode de cent bisbes d'Egipte i Líbia. No en posseïm les actes, però sabem que Arrius hi fou anatematitzat i destituït juntament amb els seus principals partidaris, els quals eren: els dos bisbes citats i cinc preveres: Aquilas, Aitales, Carpones, un altre Arrius, i Sarmates, amb sis diaques: Euzonius, Lucius, Julianus, Menas, Helladius i Caius (18). La ruptura era definitiva i l'error deixant les ombres i ambigüitats apareix en ple dia.

El *contingut* de l'heretgia d'Arrius es pot deduir: de les dues cartes de l'heresiarca a Eusebi de Nicomèdia i al bisbe Alexandre; de fragments de la *Thalia* conservats per Sant Atanasi en el *Discurs contra els arrians*; de les dues cartes d'Eusebi de Nicomèdia a Arrius i a Paulí de Tir; d'extractes d'Arteriús i d'altres, citats per Atanasi (19); i d'algunes altres obres menys importants. Les dues cartes d'Alexandre i els escrits d'Atanasi confirmen els resultats obtinguts per l'estudi directe de les dites fonts.

Quant al *caràcter* de la doctrina d'Arrius noten els crítics que els documents de l'afirmació doctrinal són més indeterminats i fins a voltes equívocs: els de l'explicació racional o interpretació filosòfica més explícits i clars. Això fa que se la pugui qualificar de doctrina abans filosòfica que teològica. En efecte, reduint a principis (com fem més avall) aquesta doctrina, es veu clarament que tenia raó Sant Hilari quan escrivia (20) que l'arrianisme rebaixava la doctrina de l'Evangeli sobre la divinitat del Verb a una *questio philosophica*. Per això s'exposava al perill d'ésser arruïnada amb els sistemes inventats per les aberracions de la humana raó. Rebaixant el Fill de Déu a la condició de creatura, l'heretgia arriana ressuscitava el pes mort del paganisme, tornava el món al panteó de la idolatria, per més que amb l'aspecte d'esfumades, boiroses i seductives gradacions entre Déu i el seu Verb intentés d'ocultar la seva impietat. Altra-

(17) *Hist. Eccl.* 1. I c. XIV; PG, LXVII.

(18) Sozomen. *loc. cit.* *Socrat. H. E.*, 1. I. c. VI.

(19) *De Synod.* 17-19; PG, XXVI, 711...

(20) *Lib. Const. Imp.* 11-8; PG, X, 509.

ment és aquest un fenomen que s'observa sempre en la història de les heretgies, la diferència, ço és, entre la Tradició o l'Església i l'heretgia. Els heretges volen acomodar la revelació a llur filosofia, "intelligo ut credam"; l'Església vol deduir la seva, diguem-ne filosofia, ço és, intelligència del dogma, del fet de la revelació: "credo ut intelligam". Tot el sistema d'Arrius radica en la concepció d'un Déu absolutament transcendent, a la manera com entenien la transcendència Plotí i els neoplatònics; la base escripturística és pobra en contingut i en interpretació. En canvi els catòlics, com Sant Atanasi (21), tota llur força la cercaven en l'Escriptura i la Tradició. El Verb ens ha divinitzat, per tant, Ell ha d'ésser Déu, dirà el gloriós Doctor d'Alexandria. Així el concepte filosòfic de Verb queda com subordinat al concepte de Fill de Déu i tot el problema trinitari es desplaça en un altre sentit molt més lluminós, més lògic i objectiu (22).

Reduïda a tesis o principis, la doctrina d'Arrius és com segueix:

1.º (23). "Reconeixem un sol Déu, sol ἀγέννητος, sol etern, sol ἀναρχος, sol ver Déu, el Déu de la Llei i dels Profetes i del Nou Testament, qui ha engendrat a son Fill abans del temps i dels segles" (24). "Anomenem Déu ἀγέννητος per oposició al qui per naturalesa és γεννητός: l'anomenem ἀναρχος per oposició a aquell qui ha començat d'ésser en el temps" (25). Arrius entén l'ἀγέννητος, *ingenitus*, com essència o propietat essencial de la divinitat suprema. Aquesta és la base de tota la seva argumentació. Però aquí hi ha un equívoc; perquè ἀγέννητος, pot significar *increat* per oposició al qui és *creat* i també *engendrat* per oposició al qui és *engendrat*. Podria dir-se això mateix d'ἀναρχος, sense principi, que pot significar sense *començament* per oposició al qui ha començat a ésser o existir, o sense *principi* per oposició a un qui procedeix simplement d'altre. Arrius pren ἀγέννητος i γεννητός com oposats en raó d'*increat* i *creat*, i això perquè considera sinònims els termes d'*engendrat* i *creat*, o sia, com diem més avall, perquè per ell tota generació és també una *producció*. D'aquí ve que sigui una idea familiar als arrians que no hi pot haver dos ἀγέννητοι, és a dir dos increats o dos principis, perquè no hi pot haver dos infinits, dos Déus.

2.º El segon principi o tesi la constitueix la noció arriana de la generació. Ja hem dit que Arrius identifica els dos termes *engendrat* i *creat* perquè, segons ell, tota generació és producció, separant-se en això, no sols dels emanatistes gnòstics, sinó també d'aquells qui, considerant el Pare i el Fill com *correlatius*, mantenien llur coeternitat i consubstancialitat. "El Fill, diu, no era abans d'ésser engendrat... No té l'ésser al mateix temps que el Pare, com ho pretenen els qui s'aferren a la idea de relació, introduint així dos principis increats". Ni

(21) *De Incarn. Verbi*: PG, XXV, 3-197.

(22) Cfr. Tixeront. *Histoire des Dogmes*, II, p. 68.

(23) Cfr. *Dictionnaire de Théologie Catholique*, A. Vacant E. Mangenot. *Arrianisme*.

(24) Athanas. *De Synod.* 16: PG, XXVI, 708.

(25) *Fragment de la Thalia*. — *De Synod.* 15.: PG, XXVI, 706.

el Fill per emanació, com volia Valenti, ni com part consubstancial del Pare, com diria Manes, ni Fill i Pare a l'ensems, com ensenyava Sabelli dividint la *mònada*, ni com una llum encesa d'altra llum, com volia Hieracas. Li sembla a Arrius que fer el Fill consubstancial al Pare, és fer el Pare, és a dir el Déu Suprem, compost, divisible, mutable, en una paraula, un cos o ésser material. Però, no hi hauria lloc a una generació del Fill per comunicació que li fa el Pare de la seva pròpia naturalesa posseïda pels dos *in indivisum*? En aquest cas les propietats d'ordre personal ἀγέννητος i γεννητός, en el sentit d'*inengendrat* i *engendrat*, són fora de les propietats d'ordre absolut o essencial ἀγέννητος i γεννητός en sentit d'*increat* i *creat*, i no hi hauria divisió en la *mònada* o unitat. El concepte d'una tal generació no el capeix Arrius per la raó que hem dit, ço és, perquè creu que tota generació és producció, com s'esdevé en les creatures. No se sap enlairar per damunt de les categories d'Aristòtil; i això degut en part a la reacció contra Sabelli, a qui vol combatre, i en part a la seva teoria filosòfica sobre l'origen i raó d'ésser del *Logos* o Verb.

3.º El *Logos* Demiürg. Aquesta teoria ve de Filon, interpretant el cèlebre text de la Sagrada Escriptura Proverb. VIII, 22. Arrius formula expressament la dita teoria en la *Thalia* (26): "Déu no ha pas estat sempre Pare... Primerament Ell era sol; el *Logos* i la Saviduria no existien encara. Després Déu, en voler crear-nos, féu primerament un cert ésser que anomenà *Logos*, Saviduria i Fill, amb el fi de crear-nos a nosaltres per mitjà d'ell. Hi ha, doncs, dues Saviduries: l'una és la pròpia Saviduria de Déu i li és coexistent; i perquè el Fill ha estat fet en aquesta Saviduria i perquè participa d'ella, és anomenat, però solament anomenat, Saviduria o *Logos*". Segons això el *Logos* és una potència de Déu només: ell sol ha estat creat *immediatament*: la seva relació amb les creatures és la de creador, però per respecte al Pare és creatura i *instrument* de creació i govern. Per què aquest *Logos* intermig? Perquè, com els gnòstics, els arrians troben infranquejable la distància i desproporció entre el Déu Suprem i les creatures, i una acció immediata resulta impossible.

4.^t Naturalesa del Fill. De la precedent doctrina es deriva la conseqüència que ja treia Arrius: el Fill no és igual ni consubstancial al Pare. Li és enterament dissemblant (27) ἀνόμοιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας καὶ ἰδιότητος. No és Déu per naturalesa, sinó sols per adopció. És de naturalesa mudable; únicament Déu, havent previst que seria bo, li ha anticipat la glòria que més tard ha merescut per la seva virtut. Coneix el Pare, però no d'una manera perfecta i cabal.

5.º Trinitat arriana. Arrius en la carta a Sant Alexandre admet tres hipòstasis. Què entén per hipòstasi? Substàncies no solament distintes, sinó diferents en naturalesa: per consegüent sense unitat numèrica ni menys específica.

(26) Athan. Orat. I contra Arrian. 5: PG, XXVI, 21.

(27) Athan. Orat. cont. Arrian. 6: PG, XXVI, 24.

A més, com que sols el Fill ha estat creat immediatament pel Pare i tot el demés ha estat creat pel Fill, se segueix que l'Esperit Sant és una creatura del Fill (28). La trinitat arriana no és, doncs, una trinitat *immanent*: la *mònada* divina resta sempre sola i closa dins la seva glòria inaccessible: la segona persona és fora de la primera i la tercera fora de la segona. A més és una trinitat *decreixent* en perfecció. Com digué Gregori de Nazianz, és una *societat*, i encara en sentit molt restringit. D'aquí la seva doxologia: "Glòria al Pare *pel* Fill *en* l'Esperit Sant".

6.^b Cristologia arriana. La persona de Crist no és una persona verament divina, ja que el *Logos* encarnat no era pas Déu. L'obra de la redempció, per tant, no és *teàndrica*, ço és, obra d'un *suppositum* diví, sinó d'ordre moral i pròpiament humà. Més tard, per la força de la lògica, diran els arrians que en Crist no hi ha ànima humana, perquè, del contrari, hi hauria dos esperits finits, el *Logos* i l'ànima, i no hi podria haver unitat de persona. Sembla que el mateix Arrius ensenyà ja això.

Aquesta és la doctrina d'Arrius que ell i els seus partidaris no presentaven pas en forma tan sistemàtica i lògica. Passaria quelcom del que ha passat amb el modernisme, la doctrina del qual, en els seus fonaments i nexes lògics, és en l'Enciclica *Pascendi* on la veiem. En els escrits dels modernistes està disseminada i apuntada ací i allà i mig velada amb una aparent erudició i riquesa d'estil. És el procediment de tots els heretges.

D'això que havem dit es dedueix també quina és la *filiació* de l'arrianisme. No es pot dir que sigui fill només del platonisme o aristotelisme. Epifani anomena els arrians nous aristotèlics, referint-se, més que al fons, al mètode de l'argumentació, ço és, a l'abús de la terminologia peripatètica, a l'art falac i sofistic, al dialecticisme racionalista i ergotista que pretén de mesurar la trinitat divina i els seus actes immanents conforme al motlle dels conceptes purament humans i naturals de les categories d'Aristòtil. De fet, hi ha en la doctrina arriana infiltracions platòniques, sobretot per intermediació de Filon i en el que es refereix a la teoria del *Logos* demiürg. Però no és exacte de dir que tot l'arrianisme es redueix al sol filonisme. L'arrianisme arrenca de la negació que el Verb sigui veritablement engendrat i convergeix com a punt central a la negació de la divinitat de Crist. Quant a lo primer hi ha parentiu evident amb el *neoplatonisme* i també amb el *subordinacionisme* que tenia adeptes a Alexandria. Pel que es refereix a la negació de la divinitat de Crist rep altres influències, sobretot la de l'escola de Llucià d'Antioquia. Ja hem insinuat que segons el parer de bons crítics, com Tixeront, la negació de la divinitat de Crist no és un error primitivament derivat del dogma de la Trinitat, sinó nascut independentment de la controvèrsia trinitària i solament després, per mitjà

sobretot de l'arrianisme, l'error, de cristològic, es fa antitrinitari. La negació de la divinitat de Crist fou ensenyada pels ebionites en el segle primer; pels adopcionistes, o sia per Teodot Corià de Bizanci a Roma en temps del Papa Victor (189-99); per Artemon un xic més endavant també a Roma: l'error passà a Antioquia on hi havia un llevat judaïtzant i fou sistematitzat per Pau de Samosata i el seu deixeble Lluçià. Per mitjà de Pau i Lluçià s'entroncava amb Arrius. Aquest començà talment negant el dogma trinitari, o sia, la generació eterna del Verb, i transformà la idea d'un *logos* impersonal de Pau en la d'un *logos* demiürg.

D'altra banda a Alexandria hi havia un corrent *subordinació* des del temps d'Orígenes i a més una forta oposició a Sabelli, heretge talment antitrinitari. Per a combatre el sabellianisme caigué aquesta escola en l'extrem contrari. Dionís havia dit al Fill de Déu *πρόημα* creatura "que no era abans que fos, i que es distingia del Pare en la ciència".

D'aquest corrent derivà l'arrianisme, al qui també semblà que no es podia combatre suficientment a Sabelli sense admetre que el Verb o Logos fos fet *ex nihilo*; i per a reforçar la seva tesi, s'entroncà o alià amb l'error d'Antioquia que negava la divinitat de Jesucrist. Així es vingueren a unir dos errors provinents de dues fonts distintes i que convergien a un sol i mateix error: la negació de la divinitat de Crist.

El primer error, o sigui el d'Antioquia, es basava principalment en una exegesi lliure, és a dir, interpretada no segons el criteri de la tradició (una exegesi racionalista que en diríem ara) i el segon, o sigui el d'Alexandria, en especulacions metafísiques sobre la divinitat concebuda com absolutament transcendent a la manera dels neoplatònics. Es confirma el nexce doctrinal amb l'escola d'Antioquia, perquè els arrians radicals acusaven el sofista Asterius, semiarrià, d'haver alterat la doctrina de Lluçià, ensenyant que el *Logos* era imatge *perfecta* de la substància del Pare en lloc d'imatge *analògica* només, com havia ensenyat Lluçià (29) i quant al lligam històric, aquest és del tot evident si es considera que els primers addictes a Arrius foren quasi tots deixebles d'Antioquia, com Eusebi de Nicomèdia, Maris de Calcedònia, Teognis de Nicea, etc.

En resum: l'arrianisme era una filosofia falsa de bracet amb una exegesi naturalista, un sincretisme en el qual es troben revestits amb la dialèctica aristotèlica elements diversos, sobretot filonians, origenistes i lucianistes.

(29) Philostorg. loc. cit. 11-15: PG, LXV, 477.

III. — *Propagació de la doctrina d'Arrius*

A Alexandria, ciutat *filosofant* pel gran nombre d'escoles que posseïa, tota novetat hi trobava ressò i ambient propici. Arrius, tan bon punt fou condemnat pel bisbe Alexandre en el sinode del 320, escriví al seu condeixeble Eusebi, qui de Beirut havia passat a la Seu de Nicomèdia, una carta model d'astúcia i simulació. Exposava en to satíric la doctrina dels seus adversaris; presenta la conducta d'Alexandre com la condemnnació d'illustres prelats, tals com Eusebi de Cesarea, Teodot de Laodicea, Paulí de Tír, Gregori de Beirut, etc., etc. Després resumeix la seva doctrin ai diu: "Som perseguits per haver dit: El Fill ha tingut un començament; i també per haver dit: El Fill ha estat creat del no-res" (30). Eusebi respongué: "Tu tens raó; prega pels qui no pensen com tu, perquè és evident que això que ha estat fet, no era abans d'ésser fet; i lo que es fa comença a ésser" (31). Fou una gran conquesta, perquè Eusebi era ambiciós i influent.

Teodoret (32) ens ha conservat una carta d'Eusebi a Paulí de Tír, testimoni del seu ardent proselitisme. N'escriví d'altres a altres bisbes recomanant-los Arrius i els seus partidaris. Per tal d'excitar el zel de Paulí, Eusebi li cita l'exemple d'Eusebi de Cesarea. En efecte, aquest es declarà a favor d'Arrius; no obstant, considerant la seva actuació detingudament, sembla que no se'l pot qualificar d'arrià, sinó d'origenista. És cert, però, que la seva autoritat contribuí a donar força al partit arrià.

Sant Alexandre tractà de seguir, per la seva banda, el mateix procediment de la propaganda entre els bisbes. Convocà una nova assemblea de la clerecia i els féu subscriure una epístola encíclica destinada a informar els prelats sobre l'origen i naturalesa de la nova doctrina. En particular els adverteix respecte a les intrigues dels arrians, especialment d'Eusebi (33). El Papa Silvestre tingué esment d'aquestes actes.

Mentrestant, Arrius i els seus continuaren la propaganda a Alexandria, encomanant l'heretgia a molta gent jove i fins a gran nombre de verges consagrades al Senyor, valent-se d'arguments capciosos. Es feien passar també com víctimes d'Alexandre, buscant aquell sentiment de compassió al qual el poble és tan propens. En la seva correspondència amb els bisbes adoptaven un to humil i suplicaven que se'ls corregís si anaven errats. Procediments de serp, que digué Sant Epifani, i que, a l'ensem que enganyen molts incautes, fan que tothom es pronuncii en un sentit o altre i l'error va prenent carta de ciutadania i beHigeràn-

(30) Epiphani. *Hores*. LXIX; PG, XLII, 210-211.

(31) Athan. *De Synod.* 17; PG, XXVI, 712.

(32) *Hist. Eccles.* I, 5; PG, LXXXII, 914.

(33) Es troba en PG, XVIII, 571.

cia. Sembla que per aquest temps s'ajuntaren a Arrius quatre diaques més i començà l'enemiga contra el secretari del bisbe, Atanasi (34).

A la fi, Arrius abandonà Alexandria i vers l'any 321 viatjà per Palestina i Bitínia i visità els bisbes amics. De Nicomèdia estant, escriví, per consell d'Eusebi, una carta a Alexandre, de formes polides, però ambigua en el fons. També escriví aquí la *Thalia*, Θάλεια o Convit. Mes aquest seu escrit s'és perdut i en coneixem sols alguns trossos per Sant Atanasi. Sembla que era una exposició de la seva doctrina, part en prosa part en vers. En el gènere literari era imitació d'un poeta egipci de mala fama, i d'esperit efeminat, anomenat Sotados. Arrius escollí aquest gènere i estil per tal de popularitzar la seva doctrina. Amb el mateix fi, compongué versos pels traginers i gent treballadora.

Al mateix temps altres partidaris seus feien propaganda en l'Àsia menor i Síria; sobretot un retòric de Capadòcia, anomenat Astèrius, qui fins recorria les esglésies llegint una dissertació en la qual era sistematitzada la nova heretgia (35). Tampoc estaven inactius els bisbes qui s'eren passats al seu partit. Celebraren un sínode a Bitínia i dirigiren una encíclica a tots els bisbes demanant que admetessin els arrians en llur comunió i intercedissin a favor d'ells davant el patriarca Alexandre.

En un altre sínode que reuniren a Palestina Eusebi de Cesarea i Paulí de Tir, es recomana a Arrius i als seus de fer totes les diligències que semblessin convenients per tal d'obtenir del propi bisbe la rehabilitació; però a l'ensem se'ls autoritza per a reprendre llurs funcions clericals a Alexandria i tenir reunions en llurs esglésies; la qual cosa valia tant com legitimar un cisma. En tot això s'ha de veure la mà oculta del de Nicomèdia qui exercia forta pressió, valent-se de la seva influència amb Constança, germana de l'Emperador.

El bisbe Alexandre, assetjat de totes bandes, escriví una nova carta al seu homònim de Constantinoble (36), en la qual exposa i refuta els errors i es queixa del proselitisme pernicios i dissimulat dels arrians, fins entre les dames influents; de seduccions, persecucions i obstacles a la cúria civil i conflictes amb les autoritats. Acaba suplicant als col·legues que no admetin els arrians, i que facin com la majoria dels bisbes d'Egipte, Líbia, Síria i altres països, que li han enviat per escrit una declaració contra l'arrianisme i han firmat la seva encíclica. Segons Epifani s'expediren 70 exemplars d'aquesta carta.

Anava augmentant la propaganda escrita dels arrians. En particular la *Thalia* era més llegida, si bé, segons ens diu Atanasi en el *Discurs contra els arrians*, era un llibre no ben vist fins pels mateixos gentils seriosos, però tenia acceptació entre la gent vulgar i tavernària. A propòsit d'aquest escrit, ens torna a dir Atanasi que Arrius s'hi mostra orgullós i desvergonyat i que fins en la doc-

(34) *Apolog. contra Arrian.* 6: PG, XXV, 257.

(35) *Athan. De Synod.* 18: PG, XXVI, 713.

(36) PG, XVIII, 547.

trina herètica ha estat un plagiari que ha robat d'ací i d'allà i que ensenya les seves blasfèmies *dissolutis et luxuriosis modis*.

Encara que alguns es donaren a conèixer després, cal enumerar aquí els principals auxiliars d'Arrius. Foren: Primerament el ja tantes vegades citat Eusebi de Nicomèdia, sobretot per mitjà de la seva extensa correspondència epistolar, quasi tota perduda. La carta que escriví a Paulí de Tir l'ha conservada sencera l'historiador Teodoret (37); el sofista Astèrius, també collucianista (Sant Atanasi el cita diverses vegades en el *De synod.*); el diaca Aeci d'Antioquia, que en 47 tesis defensà el *ζνόμοις* o lema dels ultra-arrians, que no admetien ni tan sols la semblança entre les persones divines (38); Acaci, successor de l'historiador Eusebi en la Seu de Cesarea, qui sortí en defensa del seu amic Asteri contra els atacs de Marcel d'Ancira; Aeci, educat en la filosofia pagana i qui usa amb preferència les armes de la dialèctica sofista: el deixeble d'aquest, Eunòmius, més descarat que el seu mestre i a qui diu que era plaent de dir les coses pel seu nom (segons frase de Teodoret, sota la seva ploma la teologia es convertí en una *τεχνολογία*, i més que el teòleg de l'arrianisme, n'és el dialèctic i propagandista); Teodor, bisbe d'Heraclea a Tràcia, mort vers l'any 355.

Contribuí a l'èxit de l'arrianisme l'estat intel·lectual i religiós de moltes classes de la societat. L'heretgia venia a ésser un cristianisme hellenitzat que per força havia d'agradar a multitud de mig cristians, esperits superficials o polítics convertits per conveniència. Entre els mateixos cristians, a causa del seu sincretisme, podia agradar a jueus ebionites, gnòstics orientals, sabeilians racionalistes, filonistes alexandrins i origenistes *subordinacionans*. Per això Sant Atanasi denunciava l'arrianisme, més que com una heretgia nova, com l'aplegament de tots els antics errors. Altra volta hem de fer notar l'analogia i semblança de l'arrianisme amb el nostre *modernisme*.

Els arrians a més explotaven la memòria del màrtir Sant Llucià i repartien amb profusió les biografies dels corifeus de la secta.

Poc abans del 325 Arrius tornava a ésser a Alexandria. La seva presència avivà la lluita fins al punt que els pagans es burlaven de les dissensions entre els cristians. En setembre del 323, Constantí havia vençut definitivament Licini, i fou aleshores que amb gran decisió volgué també acabar les renyines entre els catòlics. Escriví una carta a Alexandre i a Arrius (39) en la qual deplora que es pertorbi la pau per qüestions de paraules i per problemes purament especulatius, i mana que els adversaris i dissidents es reconciliïn. Cal observar que, en aquest document, Constantí parla com a polític i no com a teòleg, i que probablement el text que en posseïm (40) no és l'autèntic, sinó parafrase-

(37) *Hister. Eccle.* 1, 5: PG, LXXXII, 913-916.

(38) Epiphán. *Hores.* 76, 11: PG, XLII, 533-546.

(39) Es troba resumida "apud Socrates", *Hist. Eccle.* t. 7: PG, LXVII, 55-60.

(40) Euseb. *Vita Constant.* II, 64-72: PG, XX, 1037.

sejat per Eusebi en conformitat a la seva manera de veure en aquesta qüestió arriana. Osius fou encarregat de portar l'esmentada carta a Alexandria i resoldre al mateix temps alguns altres afers; però sembla que no aconseguí el fi proposat, puix hi hagué aldarulls i fins s'enderrocaren estàtues de l'Emperador.

En vista d'això, Constantí, aconsellat per Sant Alexandre, segons Epifani (41), i sens dubte també per Osius "ex sacerdotum sententia", decidí la reunió d'un concili ecumènic a Nicea de Bitínia.

IV. — *La secta d'Arrius en el Concili*

Sant Atanasi definí el concili de Nicea: "triomf sobre tota heretgia" (42) i Anastasi Sinaïta l'anomena "santa i beatíssima assemblea i com el primer engendrament de l'Esperit Sant" (43). Nicea era la principal de les ciutats de Bitínia, "in Bithynia mater urbium", diu Ammià Marcellí. Avui és el poblet d'Isnik. Que el bisbe cordovès Osius suggerí a l'Emperador la idea de reunir un Concili, ho diu Sulpici Sever com a cosa admesa: "Nicaena synodus auctore illo (Ossio) confecta habebatur" (44). Alguns historiadors han negat tota intervenció del Papa Silvestre, però els llurs arguments no tenen valor. El sol fet que en el Concili VIe ecumènic, no obstant la rivalitat amb Roma i la prouja d'igualar-se en tot amb la vella capital, els prelats reconeguessin i confessessin que Constantí i Silvestre reuniren un concili a Nicea, constitueix un testimoni quasi irrecusable, com diu Hefele (45).

Les cartes amb les quals Constantí feia la convocatòria eren honorífiques *τιμητικοίς*, diu Eusebi; però s'han perdut; en resta una versió siríaca. És indubtable que Osius presidí el Concili com a legat del Papa Silvestre absent per la seva avançada edat *διὰ γῆρας* (46). Atanasi qui anomena a Osius *ἀληθῶς Ὁσίου verament sant*, diu "quin sínode no ha ell presidit?"; paraules que si exclouen el Concili de Nicea no tenen sentit (47).

Es reuní el concili, segons sembla, en la segona meitat de maig del 325, i certament poques vegades s'hauran vist aplegats prelats i personatges tan venerables i il·lustres per la llur santedat i ciència com en aquelles sessions memorables. Alexandre d'Alexandria, a qui acompanya un jove diaca, campió de la fe poc després i columna de l'Església, el gran Atanasi; Eustaci d'Antioquia, el primer que en el concili, segons Sant Jeroni, *contra Arrium clarissima*

(41) *Hores* LXVIII-4: *PG*, XLII, 189.

(42) *Epistola ad Epictetum*, 1: *PG*, XXVI, 1052.

(43) *Hodegos*, c. 9: *PG*, LXXXIX, 139. (Vegeu: *La Civiltà Cattolica*, 19 aprile 1925).

(44) *Chronic.* II. c. II.

(45) Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles*, I, part. I, p. 407.

(46) Euseb. *Vita Constant.* III, c. 7: *PG*, XX, 1061.

(47) *De fuga sua*. 5: *PG*, XXV, 649.

tuba cecinit; Cecilià de Cartago, el valent lluitador contra els donatistes; el celebèrrim Osius d'Espanya; els preveres romans Vitus i Vicens. Se'n veuen alguns qui amb treballs poden caminar degut als seus molts anys, i altres qui porten encara impreses en llur cos les ferides rebudes per confessar Jesucrist, com Pafnuzius, vingut de l'alta Tebaida, i qui quasi no es té dret perquè l'Emperador Maximí l'ha condemnat *ad metalla dextris oculis effossis, sinistro poplite succiso* (48), i Pau de Neocesarea qui porta les mans cremades per ferros roents. Quan en un concili s'han presentat més eloqüents testimonis per a provar la divinitat de Jesucrist?...

S'ha donat també entrada als arrians. Primerament al cabdill Arrius. En segon lloc a Eusebi de Nicomèdia, al qui fa tímidament costat Eusebi de Cesarea. A més, 17 bisbes amb alguns clergues i llecs dels qui miraven amb simpatia la innovació. Tots són molt versats en l'art de la dialèctica sofista, i bé podrien haver sorprès la bona fe i simplicitat dels bisbes catòlics si la Providència no hagués vetllat, suscitant sobretot al jove diaca Atanasi, d'esperit acèrrim i de fe incommovible, de manera que per ell *haereticorum doli ac fallaciae vigilanter detegebantur* (49).

S'inaugurà el Concili amb la presència de l'Emperador, al qui l'assemblea va retre grans honors i a la qual ell, de la seva banda, saludà amb reverència, exhortant a la unió i oferint-se per a tot el que es referís a l'orde exterior i acomodament dels prelats.

Sembla que precediren algunes conferències preliminars en les quals els partidaris d'Arrius es declararen com a tals i els catòlics prengueren posicions. D'aquestes conferències, però, no en sabem res. Segons Eusebi, en la *Vita Constantini*, només s'estengué acta dels acords presos en comú, i que foren tres: el símbol o professió de fe, els cànons, i una carta sinòdica. L'opinió d'alguns qui, seguint a Baroni, creien en l'existència d'actes més extenses, avui no és seguida (50). Per això és bastant hipotètic tot el que es digui per tal de reconstruir amb precisió l'ordre o programa de les sessions.

Pel que diu Sant Atanasi (51) es veu que els Pares del Concili es proposaven dues coses: primerament proscriure les expressions dels heretges com $\eta\nu$ ποτε οὐκ ἦν; εἰ οὐκ ὄντων, etc.; en segon lloc proposar fórmules que fixesin d'una manera clara la doctrina catòlica sobre els punts controvertits.

Els arrians foren invitats a exposar llurs punts de vista i presentaren una fórmula de fe que fou tot seguit rebutjada. En particular les declaracions d'Arrius foren escoltades amb senyals de desaprovació i fins d'indignació. Immediatament, segons sembla deduir-se del que diu Teodoret, es llegí un escrit o sím-

(48) Rufinus. *Hist. Eccle.*, lib. I c. 4: *PL*, XXI, 461.

(49) Rufinus. *Hist. Eccle.* lib. I, c. 14: *PL*, XXI, 486.

(50) Cfr. Jungmann. *Dissertationes selectae*. I. *Dissertatio* V.

(51) *Epistola ad Afros*, 5: *PG*, XXVI, 1038.

bol d'Eusebi de Nicomèdia. Evitava les blasfèmies d'Arrius, però sota un llenguatge velat per la moderació, en confirmava els errors. Fou també rebutjat (52). Els catòlics proposaren llur doctrina continguda principalment en la proposició que el Verb és de l'essència i consubstancial al Pare “ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῷ ὁμοουσίῳ” (53). Eren fórmules directament oposades a l’“ex nihilo” dels arrians, el qual desagradava tant als Pares que Alexandre els donava per aquest motiu el nom d’“*exocuntians*”. En això Eusebi de Cesarea presentà un símbol, probablement el baptismal usat en la seva Església (54). Entre altres conceptes, deia del Verb que era “Déu de Déu, llum de la llum, vida de la vida, Fill únic primogènit de tota creatura, per qui tot ha estat creat”. Els catòlics el consideraren bastant ambigu i poc a propòsit per a refutar els heretges. Tractaren, doncs, de precisar-ne els termes. Començaren per l’ἐκ τοῦ θεοῦ, *ex Deo*. De seguida es posà de manifest l’astúcia i l’exegesi sofista dels adversaris. Els catòlics entenien *Fill* en sentit propi; per consegüent l’*ex Deo* com a principi engendrant amb exclusió de tota causalitat eficient; els heretges admetien també l’*ex Deo*, però donant a l’*ex* sentit de causa eficient, a la manera que diu l’Apòstol (55) que totes les creatures són de Déu i, per tant, entenien *Fill* en sentit impropí. Per això els catòlics aclararen l’ἐκ τοῦ θεοῦ amb aquestes altres paraules: ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς. Novament els ortodoxos proposaren que el Verb havia d’ésser tingut com la vera *imatge* del Pare, del tot semblant a Ell (ὅμοιον) i, per tant, immutable, etern i indivisible. A aquestes proposicions els eusebians no gosaren oposar-se obertament. No obstant, els catòlics (56) notaren que ells *sotto voce* murmuraven i es feien l’ullet, com volent dir que aquestes paraules *similis, semper, virtutem et in ipso* són comuns al Fill i a nosaltres, i per consegüent no hi havia inconvenient en aprovar-les, adduint en confirmació diversos textos de les Sagrades Escripures. Tan bon punt els catòlics s’adonaren d’això, també ells argüïren per les Sagrades Escripures i escriviren que el Fill era *consubstancial, ὁμοούσιον*, al Pare, volent significar amb això (continua Sant Atanasi) que el Fill no solament és *semblant, similem*, sinó una mateixa cosa per la semblança amb el Pare “*eandem rem similitudine esse ex Patre*”, ço és, que és veritablement Déu i que posseeix com el Pare la naturalesa divina i les seves propietats essencials en virtut d’una generació no metafòrica, sinó pròpia i natural. Objectaren els arrians que aquesta paraula o terme no era bíblic; però els Sants Pares feren veure com està contingut d’una manera equivalent i formal en els textos: “ego et Pater unum sumus” i “Omnia quaecumque habet Pater mea sunt” (57). Tenia també tradició patristica (58)

(52) Athan. *De decret Nic. Synod.* c. 3: PG, XXV, 428.

(53) Athan. *ibid.*

(54) Euseb. *Epistol.* PG, XX, 1540.

(55) 2.ª *Corint.* V, 18.

(56) Athan. *loc. cit.* n. 20.

(57) Sant Joan. X. 30: XVI-15.

(58) Tertullia. *Adversus Praxcam* II: PL, 157; Lactanci i altres.

i el mateix Eusebi de Cesarea reconeix que havia estat usat per bisbes i escriptors catòlics (59). En la qüestió de Pau de Samosata en què es diu que fou condemnada per un Concili la tal paraula, s'ha de dir: o que no fou proscrieta o que, si ho fou, era perquè, involucrada amb altres paraules, donava una proposició falsa. De qui fou la iniciativa en emprar aquesta paraula? Sembla deuir-se de Sant Atanasi (60) que la tal iniciativa es degué a Osius.

Quant als textos dels quals hem dit que els arrians oposaren als catòlics per tal de desvirtuar la semblança i immanència del Fill en el Pare, digueren els Pares que els esmentats passatges parlen de la unió, immanència i espècie d'immutabilitat *accidental* que l'home just té en Déu per l'observància dels seus sants manaments. Són molt diferents, doncs, d'aquells altres llocs en què se'n parla de la immanència i semblança *substancial* del Fill amb el Pare.

Finalment, els Pares redactaren el símbol dit de Nicea i que ens han conservat Atanasi, Sòcrates i d'altres (61). No sembla redactat tot de nou, sinó, com hem insinuat, sembla més aviat una ampliació del presentat per Eusebi de Cesarea i que, d'altra banda, devia estar en ús probablement en moltes esglésies.

S'ocupà el Concili també d'altres assumptes, en particular del cisma melecià. Quant a les dates exactes, Hefele (62) posa la sessió preliminar el 20 de maig, la solemne el 14 de juny, i la lectura del símbol el 19 del mateix mes.

V. — *Després del Concili, fins a la mort d'Arrius*

Redactat el símbol el subscriviren els bisbes com a fe tradicional de l'Església. Eusebi de Cesarea es reservà algun temps per a pensar-s'hi, però a la fi el subscriví. Només cinc s'hi negaren: tres il·lucianistes: Eusebi de Nicomèdia, Teognis de Nicea, Maris de Calcedònia; i els dos primers partidaris d'Arrius: Theonas de Marmàrica i Secundus de Ptolemaida. Davant les amenaces de l'Emperador, subscriviren els tres primers. Els dos darrers s'hi negaren i foren condemnats juntament amb Arrius, i desterrats a la Iliària. Constantí manà cremar, sota pena de mort, els escrits d'Arrius i a fi d'aniquilar el nom d'arrians, ordenà que, en endavant, se'ls digués *porfirians* per haver imitat Porfiri en les blasfèmies contra Jesucrist. L'Emperador, abans d'acomiar-se els bisbes, celebrà amb gran solemnitat les seves festes *vicennalia*, el 25 de juliol.

En el Concili de Nicea s'havia definit la perfecta divinitat de Jesucrist, que és com el punt central de tot el dogma catòlic, i en aquest sentit podia dir Sant Atanasi que el Concili de Nicea era el triomf sobre tota heretgia. Això no vol

(59) *Epistola*: PG, XX, 1541.

(60) *Histor. arian.* 42: PG, XXV, 741.

(61) Vegeu Denzinger. *Enchiridion* edit. VII, p. 8.

(62) Hefele-Leclercq. *Histoire des Concil.* I, part. I, p. 417.

dir, però, que tots els problemes filosòfics i teològics plantejats per l'heretgia fossin, almenys explícitament, solventats.

Altrament la reacció antinicena tingué per causes: Primerament, el canvi en la política religiosa de Constantí. Als dos anys eren cridats de l'exili Eusebi i Teognis. També Arrius fou perdonat: com i de quina manera no consta clar. És molt probable que hi influí Constança, germana de l'Emperador. Aquesta princesa tenia com a capellà un sacerdot molt afecte als arrians. Visitada per son germà Constantí en el llit d'agonia, li recomanà aquest sacerdot i fins es permeté insinuar-li que Déu el castigaria si molestava sacerdots justos i sants com eren els arrians (63). Constantí, commogut, escriví una carta autògrafa a Arrius invitant-lo a venir a donar compte de la seva fe. En virtut d'això Arrius i Euzoius, ex-diacon d'Alexandria, presentaren una professió de fe, ortodoxa sols en l'aparença, però mancada de precisió i claredat en els punts més delicats (64). Constantí, desorientat, preocupat pel perill de noves dissensions, en vista de l'actitud revolucionària dels melecians i tal vegada influït per Eusebi de Nicomèdia i altres, es donà per satisfet.

En segon lloc, influí en la reacció l'actitud d'alguns bisbes orientals vençuts a Nicea, en especial Eusebi de Cesarea, el qual en la carta que dirigí als seus diocesans apaivagà tant la doctrina i anatemes de Nicea que els llevà tota eficàcia. En particular, segons ell, l'ὁμοούσιος no vol dir altra cosa sinó que el Fill és en tot semblant al Pare. D'aquí nasqué el partit *semi-arrià*. Eustaci d'Antioquia acusà Eusebi d'haver adulterat la fe de Nicea: Eusebi contestà acusant-lo de sabellianisme i així començà la lluita de la qual fou el punt central l'ὁμοούσιος. Els qui el rebutjaven acusaven els altres de sabellianisme, perquè deien que negava l'existència del Fill; els qui l'admetien acusaven els seus contraris de posar amb les seves doctrines dos Déus i retornar al paganisme. La falta de precisió dels termes οὐσία i ὑπόστασις contribuïa a la confusió.

En lloc d'atacar directament la fe de Nicea, els arrians atacaren les persones i els caps del partit catòlic, procurant al mateix temps rehabilitar els partidaris d'Arrius.

Atanasi havia succeït a Alexandre, mort durant l'abril del 328. Eusebi de Nicomèdia, capítol de la coalició, tractà d'impugnar-ne l'elecció sota el pretext de la poca edat de l'elegit i de la pressió feta sobre els electors. No reeixí. De moment, suspengueren els atacs contra Atanasi, però els reprengueren després i, amb calúmnies i armes de mala llei, aconseguiren que en el 336 l'Emperador el desterrés a Trèveris.

Una altra víctima fou Eustaci de Antioquia. Celebraren un Concili en aquesta ciutat vers l'any 330, en el qual Eusebi pronuncià sentència de deposició, acusant el venerable prelat de sabellianisme i de faltes de moralitat. El poble en

(63) Rufin. *Hist. Ecc.* I, 11: PL, XXI, 482-483.

(64) Socrat. *Hist. Eccl.* t. 25, 26: PG, LXVII, 148-150.

saber-ho es sublevà, però Constantí relegà el bisbe a Tràcia, on morí vers 337, quedant a Antioquia un ocult ferment de divisions religioses.

Foren deposats altres bisbes, ja en Concilis ja per simples decrets de l'Emperador. En llurs Seus hi posaven arrians.

L'aliança dels arrians i eusebians amb els melecians, mortals enemics d'Atanasi i revoltosos en grau extrem, augmentà l'oposició al partit catòlic. Complicà encara més la situació l'incident de Marcel d'Ancira, qui combatent l'arrià Astèrius s'explicà amb molt poca claredat, donant ocasió que es pogués acusar els catòlics de sabèlianisme.

A Eusebi de Nicomèdia, com a complement del seu triomf, no li calia sinó reintegrar Arrius en la comunió eclesiàstica. En un sínode celebrat a Jerusalem, el 335, preguntats els eusebians per Constantí sobre la professió de fe presentada suara per Arrius, respongueren que era suficient i ortodoxa. En conseqüència, l'heresiarca anà a Alexandria, tal vegada concebant fins l'esperança que els seus l'elevarien a aquella Seu patriarcal. Mes els alexandrins, molt addictes a Atanasi i irritats per la seva deposició, es revolucionaren. Aleshores Arrius fou enviat a Constantinoble, ja sia que li cridés l'Emperador, ja sia que Eusebi volgués aprofitar la circumstància de rehabilitar el seu amic en la presència mateixa de Constantí. Preguntat novament Arrius, afirmà amb jurament que ell professava la fe catòlica, i l'Emperador li digué, segons dita: "si la teva fe és verament ortodoxa tens raó de prestar jurament; si és impia, Déu et jutgi pel jurament que fas". Els eusebians es posaren a treballar per tal d'executar llur projecte; però se'ls oposà enèrgicament Sant Alexandre, patriarca de Constantinoble, qui, sabent que l'endemà volien per força realitzar l'entrada triomfal d'Arrius, es posà en oració demanant a Déu, o que el tragués d'aquesta vida o que no permetés un tal escàndol i profanació en la seva Església. La tarda del mateix dissabte Arrius travessava la ciutat, voltat dels seus addictes, quan, en arribar prop de la plaça de Constantí, una necessitat corporal urgent l'obligà a entrar en un lloc reservat, d'on fou tret ja cadàver per una mort semblant a la del traïdor Judas "diffussa sunt viscera eius" (65).

Aquesta mort impressionà fortament Constantí, qui morí el 22 de maig de l'any 337 a Nicomèdia.

(65) Athanas. *De morte Arii ad Serap.* c. 2. 3: PG, LXVII, 174